

Vuk'uzenzele

Yi humelerisiwile hi: Vufambisi bya mfumo bya Vuhlanganisi na Mahungu (GCIS)

English/Xitsonga

Mhawuri 2022 Nkandziyiso 1

Ku nyika vavasati matimba hi ku tirhisa vurimi

Owen Mngadi

Dr Ethel Zulu i n'wamapurasi lotsongo wo tiveka loyi a nga eku kuleni. U tirhisa vutivi bya yena byo enta byo twisisa madyelo na malembe ya ntokoto wo kurisa tihuku to hlayisiwa ku nga tirhisiwi tikhemikali na matsavu epurasini ra yena hi xikongomelo xo nyika vavasati

van'wana matimba yo va van'wamapurasi vo xavisa. Dokotela Zulu (48) loyi a nga na digiri ya vudokodela bya madyelo, u na purasi ra 23 wa tihekitara eCullinan ehandle ka Pitori, laha a humelerisaka no kurisa swimilana swa matsavu na tihuku ku nga tirhisiwi tikhemikali, leti a ti yisaka eswitolo swo hambanahambana. Purasi ra yena ri tlhela

ri va na 20 wa vadyondzi lava endlaka tidyondzo ta vurimi lava kumaka vuleteri. Dr Zulu u tshikile ntirho wa yena eka Ndzawulo ya Vurimi eNorth West ku sungula ejesi ya yena ya vuleteri, Hope Nutrition Business Consultants. Leswi swi ve tano endzhaku kaloko a rhurhele eGauteng kambe a nga kumi ntirho tanihi mutivi wa madyelo. Wa tinyiketela hi vurimi

naswona xivono xa yena i ku ngenisa vavasati vo tala hilaha swi kotekaka eka vurimi, xiyenge lexi a tshembaka leswaku xi nga kota ku nyika matimba no tumbuluxa mitirho.

"Ndzi tirhile nhungu wa malembe, ndzi tirha na vaofisara vo engetela vurimi, naswona hi pfunile van'wamapurasi vo tala hi nhlayiso wa swakudya, ku basa na madyelo. Vurimi ku vile ku navela ka mina ku sukela loko ndza ha ri ntsongo naswona a ndzi se tshama ndzi tivona ndzi ri karhi ndzi endla swin'wana."

Hi ejensi ya yena ya vuleteri, Dr Zulu u hlamuserile leswaku u tirhile eka swifundzakulu swa tsevu, ku pfuna vavasati na vanhu lavatsongo ku fambisa vurimi bya vona.

Ku fuya tihuku to xavisa

"Hi 2017, Dr Zulu u lemukile leswaku vuleteri bya yena a byi pfuni nchumu loko ku

nga ri na mbuyelo, kutani a xava purasi ku humelerisa vutivi bya yena hi swiendlo.

Namuntlha, u fikelerile ku va n'wamapurasi wo xavisa tihuku loyi a nga na ku tlula 7 500 wa tihuku ta nyama. Kungu ra yena ro sungula a ku ri ku humelerisa matsavu yo byariwa ku nga tirhisiwi tikhemikali.

"A ndzi lava tihuku ku endla manyoro. A ndzi ya etindlwini ta vanhu ndzi ya ma teka ku hlayisa miroho ya mina handle ko tirhisa tikhemikali. Hi leswi miehleketo ya tihuku ta nyama yi nga tisa swona. Ku nga se hela malembe yambirhi, hi humelerisile 5 000 wa tihuku ta nyama no sungula ku xavisela switolo swa kwala kaya."

U engeterile leswaku tihuku ta yena a ti pfaleriwi no hlayisiwa ku nga tirhisiwi tikhemikali, to pfumala tiho-

Swi ya emahlweni eka pheji 2

Muhahisi wa Paharachuti ya masocha wa xisati wo sungula eAfrika-Dzonga

Pheji 10

Lesedi Ladwaba u fikelerisa bindzu ro aka eka xiyimo xa le maninginingini

Pheji 11

Ku hlaya Vuk'uzenzele dawuniloda GOVAPP eka:

Secha SA Government eka Google playstore kumbe appstore

HLANGANA NA HINA

f Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusayiti: www.gcis.gov.za

Imeyili: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Riq: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

YA MAHALA A YI XAVISIWI

Swi ya emahlweni ku suka ekapheji 1

moni. U tirhisa manyoro ya tihuku ku kurisa matsavu yo fana na xipinichi, burokholi, khavichi na tiphepha. Ku engelela eka switolo, Dr Zulu u xavisela van'waswimawusa swiku-miwa swa yena. Matirhelo ya yena ya humelerile lero a thola na 12 wa vavasati vo tirha nkarhi hinkwawo.

Ku ya hi Dr Zulu, ku fuya tihuku i sekitora ya nkoka laha tikweni, tanihileswi mindyangu yo tala yi dyaka huku ku tlula mixaka leyin'wana ya nyama.

Dr Zulu u na ntshembo wo letela ku tlula 1 000 wa vavasati hi vurimi etikweni hinkwaro lembe na lembe. U tlhela a tiyimisela ku va un'wana wa vahumelerisi vo tshembeka va Afrika-Dzonga va tihuku to ka ti nga pfaleriwanga na matsavu yo hlayisiwa ku nga tirhisiwi tikhemikali.

U tsundzuxa van'wamapurasi va xisati lava ha taka ku sungula switsongo naswona va nga yimeli nseketelo wa mfumo. "Loko nseketelo wa mfumo wu ya ku kuma, wu tava wu ri ntlhandlekelo. Loko u lava ku humelerisa 3 000 wa

tihuku ta nyama, ku hava lexi ku sivelaka ku sungula

hi 20. Tshinelela switolo swa kwala kaya ku kuma swilaveko swa vona mayelana na nkoka lowu va wu lavaka no tirha hi mitlawa leswaku mi fikelela nkoka na nhlayo leyi va yi lavaka," a engetela.

Ku nyika vavasati matimba hi ku tirhisa vurimi

Dr Zulu u tshemba leswaku vurimi byi nga tlanga xiave eka ku nyika vavasati matimba ya swa ikhonomi no tumbuluxa mitirho yo tala eka vavasati.

"Loko u nyika wansati matimba, u nyika rixaka matimba. Ha swi kota ku

avelana vutivi bya hina no endla leswaku vanhu vo tala va nghenelela."

U engetela leswaku vavasati a va fanelanga ku tipimela ku va eka vurimi byo sungula kambe va fanele ku xiya matlhelo man'wana ya xiyenge yo fana na ku lulamisa no hlayisa swikumiswa swi va swakudya, ku swi phutsela no swi xavisa nakambe.

"Ku tiyimela hi swa timali i ndlela yi ri yoxe leyi nga hi pfunaka ku heta nxaniso wa madzolonga yo ya hi rimbewu naswona sweswo swi nga fikeleriwa hi ku tirhisa vurimi, eka swin'wana swo tala," ku vula Dr Zulu.

Mabindzu lamatsongo ma komberiwa ku endla swikombelo swa nseketelo

Nosihle Shelembe

Holobye wa Nhluvukiso wa Mabindzu Lamatsongo Stella Ndabeni-Abrahams, u khutazile mabindzu lamatsongo ma le malokixini na le ka tindhawu ta le matikoxikaya ku endla swikombelo swa nseketelo hi ku tirhisa Nongonoko wa Van'wamabindzu va le Malokixini na le Matikoxikaya (TREP). "Hi anakanyile no teka xiboho xo lwisana na ku pfumaleka ka matirho na vusweti, kambe hi tlhela hi va na vutihlamuleri byo kurisa ikhonomi," ku vula Holobye Ndabeni-Abrahams.

Loko a vulavula eka Semina ya Vantshwa ya SheTradesZA leyi a yi khomiwile ePitori sweswinyana, holobye u vule leswaku mpimo wa nkoka wo hetelela wa TREP wu yimile eka R1 miliyoni, laha xiphemu xin'we xi

nga nyiko loko lexin'wana xi ri xo lombela.

Van'wamabindzu va le malokixini kumbe va le matikoxikaya va nga endla xikombelo xa nseketelo, ku katsa ku hakeleriwa, hi ku tirhisa xikombiso lexi fanaka xa xikombelo xo suka ka Ejensi ya Nhluvukiso wa Mabindzu Lamatsongo (SEDA), Ejensi ya Timali ta Mabindzu Lamatsongo (SEFA), Nkwama wo Nyika Matimba wa Rixaka (NEF) na Ejensi ya Nhluvukiso wa Vantshwa (NYDA).

Vinyi va mabindzu va fanele ku va vaakatiko va Afrika-Dzonga.

Swikimi leswi landzelaka swa kumeka eka van'wamabindzu lava fikelelaka:

- Nongonoko wo seketela tibekara letitsongo na switolo swa swiwiwisi
- Nongonoko wo seketela ku phatunula no penda mimovha na vamahekhe-nikhi (hambi ku ri switolo swa tiphatsi ta mimovha leswitsongo na leswi nga tiyimela

swi ri swoxe na vaxavisi va mimovha vo ka va nga ri va mafundzha.

- Nongonoko wo seketela tibucara
- Nongonoko wo seketela swiambalo, tileda na swirhungiwa
- Nongonoko wo seketela nhlayiseko wa munhu
- Nongonomo wo sekete-la swiphaza
- Nongonoko wo seketela ndhawu yo oxa nyama na swakudya swo swekiwa

Ku titsarisela ku nga endliwa eka smmesa.gov.za/. no tata mahungu lama lavekaka.

Hi matshalatshala yo tiyisisa leswaku maendlelo ya mahakelelo ya mabindzu lamatsongo ya tirheka no tirhiseka hi ku olova, mfumo wu le ku tirheni ko lava ku hlanganisa mihlangano ya mabindzu lamatsongo ku vumba ejensi yin'we.

"Sweswi hi le ka endlelo ro hlanganisa SEFA na SEDA hambi ku ri Ejensi ya Nhluvukiso wa Tibangi leti Pfunaka Mabindzu hi

Timali."

Nongonoko wa SheTrades

Ndabeni-Abrahams u vule leswaku hi migingiriko yo hambana, mfumo wu pfunile sekitora ya mabindzu lamatsongo ku kula no tumbuluxa mitirho leyi lavekaka swinene.

"Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Mabindzu Lamatsongo na SEDA yi vumbile xinakulobye na Senthara ya Mabindzu ya Matiko ya Tinxaka (ITC), ku tisa nongonoko wa SheTrades eAfrika-Dzonga, no tumbuluxa xivindzi xa migingiriko ya SheTradesZA.

"Nongonoko wu kongomisa eka ku nyika mabindzu lama rhangeriwaka hi vavasati matimba yo xavisa kwala kaya, eka xifundza na le ka matiko ya tinxaka. Xivindzi xa migingiriko xi seketela ku tiyisa vuswikoti bya mabindzu na miphikizano wa kwalomu ka 10 000 wa van'wamabindzu va xisati va Afrika-Dzonga

eka nkarhi wa malembe ya mune," ku vula Holobye.

Kwalomu ka 3 000 wa van'wamabindzu va xisati va Afrika-Dzonga se va titsariserile eka Xivindzi xa migingiriko xa SheTradesZA naswona va kuma dyondzo ya mahala ya le ka inthanete na ku antswisa matirhelo.

Xivindzi xa migingiriko xa SheTradesZA xi ta tlhela xi antswisa mfikelelo wa vuvekisi eka mabindzu lama rhangeriwaka hi vavasati no tlakusa swivandlanene swa mabindzu.

"Ku nghenelela ka ndzawulo na SEDA eka Xivindzi xa migingiriko xa SheTradesZA swi kombisa ku tiyimisela ka hina ku hluluka no tiyisisa ku nyikiwa ka matimba ya swa ikhonomi eka vavasati eAfrika-Dzonga," ku vula Holobye Ndabeni-Abrahams. — **SANews.gov.za**

Ku kuma mahungu hi xitalo mayelana na Seda fonela **0860 663 7867**, imeyilela info@seda.org.za kumbe u nghena ka www.seda.org.za.

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of Editorial and Production
Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Acting Editor-in-Chief
Zanele Mngadi | Zanelemngadi@gcis.gov.za

Acting Managing Editor
Tendai Gonese | tendai@gcis.gov.za

News Editor
Noluthando Motswai

Writers: More Matshediso
Ursula Graaff

Graphic Designers
Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants
Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners
Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatse
Thandolunye Khulu | Mahanyele Ramapala

All rights reserved. Reproduction of the newspaper in whole or in part without written permission is strictly prohibited.

Vuk'uzenzele
is published by Government Communications (GCIS)

Printed by:

Distributed by:

Hi nga swi kota naswona hi ta endla swo tala ku herisa ku timiwa ka gezi

Eka mavhiki ma nga ri mangani lama nga hundza, ku timiwa ka gezi ko hlaya ku kavanyetile ikhonomi ya hina no vanga ku tike-riwa lokukulu eka Ma-Afrika-Dzonga hinkwa-wo.

Xiteji xa 6 xo timiwa ka gezi xi vangiwile hi ku lahlekeriwa ko tlula kwalomu ka 18 000 wa megawati (MV) ta vuswi-koti byo endla gezi hinkwa-laho ka ku onhaka ka yuniti na xitereke xo ka xi nga hlayisekangi hi vatirhi va Eskom.

Endzhaku ka ku tlula malembe ya khume ya nkayivelo wa gezi, Ma-Afrika-Dzonga va fanerile ku vilela no kwata. Hi mikarhi yo fana na leyi, swi twala wonge a ku na ku tikomba ku swi ta fika emakumu.

Kambe loko ku timiwa ka gezi ku languteka ku ya ku

tika, ntiyiso hileswaku se hi tekile magoza ya nkoka yo hlaya ku lwisana na nkayivelo wa mphakelo wa gezi.

Leswi hi swi rhangisaka emahlweni hi xihatla i ku lawula sisiteme ya gezi. Loko sisiteme yi tshamiseka na vuswikoti byo endla gezi byi vuyela evutshan'wini, Eskom yi ta kota ku hungu-ta ku timiwa ka gezi ku ya eka switeji swa le hansi.

Ntwanano lowu nga fike-leriwa exikarhi ka Eskom na mihlangano yo yimela va vatirhi wu ta pfumelela ku lunghisa ka nkoka no vuyelerisa ku tirha ka tiyuniti to engetela. Layini yo fambisa gezi ku suka eCahora Bassa eMozambique yi vuyele ematshan'wini, yi engetela 600 MW eka giridi, na Yuniti ya 6 ya le Medupi yi vuyelerile eku tirheni hi mugqivela, leswi nga engetela timegawati tin'wana ta 720. Tiyuniti to engetela

ti languteriwa ku vuyelela eku tirheni, leswi nga ta ya emahlweni swi hunguta nkayivelo wa nkarhi wa sweswi.

Hi nkarhi wu ri wun'we, swiyenge swa vahlayisi va nawu swi le ku tirheni hi matimba ku lwisa nkavanyeto, vukhamba na vuxisi eka Eskom ku lulamisa nxungeto lowu migingiriko ya vugevenga wu nga na yona eka sisiteme ya gezi.

Ekuheteleni, xa nkoka hi leswaku hi lava ku engetela matirhelo ya giridi. Leswi swi ta nyika Eskom nkarhi wo endla ku lunghisa ka nkoka no tlakusa ku tshembela eka switirho swa yona. Swi ta tlhela swi va xisirhelelo leswaku na loko tiyuniti to tala ti onhaka hi nkarhi wun'we, ku nga tirhisiwa tindhawu letin'wana.

Rin'wana ra magoza yo sungula lawa ndzi nga ya teka hi 2018 a ku ri ku

pfuxeta nongonoko wa makumelo ya eneji leyi pfuxetekaka. Ku engetela eka makumelo ya xivandla lexintshwa xa vuswikoti byo endla gezi hi ku tirhisa nongonoko lowu, ntlakuso wa xikalo xa layisense xa tiphurojeke letintshwa to endla gezi ku ya 100 MW swi vula leswaku vavekisi va le xihundleni a va lavi layisense ku aka switirhi-siwa swo endla gezi ku fika eka sayizi leyi. Ku cinca loku ko olova ku pfurile tindlela to tala ta ku koteka ka vuvekisi.

Eskom yi endlile leswaku ku va na misava ekusuhi na switichi swa gezi leswi nga kona leyi nga ta tirhisiwa hi vuvekisi bya le xihundleni eka tiphurojeke ta eneji leyi pfuxetekaka. Ku cinciwa ka swivumbeko swi herile ku endlela ku antswisa matirhelo ya tiyuniti ta 1, 2 na 3 ta le Medupi naswona swi ya mahlweni eka tiyuniti ta 5 na 6.

Loko migingiriko leyi yi ri na nkoka naswona yi ta tswala mihandzu eka tin'hweti leti taka, swi le rivaleni leswaku a yi ringanelanga ku ololoxa xiphiko lexi hi nga langutana na xona.

Leswi mavhiki ma nga ri mangani lama nga hundza ya swi kombiseke hileswaku hi fanele ku endla swo tala no swi endla hi xihatla lexikulu.

A ku na xivangelo xa leswaku hikokwalahokayini tiko ro fana na ra hina— ra vuswikoti, matimba na switirhisiwa leswi hi nga na

swona — ri fanele ku tiyisela ku vava ka nkayivelo wa gezi.

Eka mavhiki ma nga ri mangani, a hi ri ku tirheni na vaholobye lava faneleke na vaofisarakulu eka magoza yo hambana yo engetela ku hatlisisa matshalatshala hinkwawo ku tlakusa mphakelo wa hina wa gezi. Hungu ri le rivaleni: lowu a hi nkarhi wo tirha tanihi ntolovelolo. Hi fanele ku teka goza hi ku titshemba ku endla ku timiwa ka gezi ku va ka nkarhi lowu nga hundza.

Loko magoza lama se hi nga ma teka ya ta tiyisa mphakelo wa gezi wo tshembeka no ka ri nga durhi ku ya eka nkarhi lowu taka, a hi ri eku langutani ka magoza yo engetela lama hi nga ma tekaka sweswi ku tshineta xikongomelo xexo ekusuhi.

Ku nga ri khale hi ta heta ntirho hi vuenti na ku tihlanganisa lo ku lavekaka ku hetisisa magoza lama ku ya emahlweni. Hikwalaho, ku nga ri khale, hi ta kota ku tivisa migingiriko yo twisiseka ku fikelela ku humelela hi xihatla eka ku lwisana na ku timiwa ka gezi.

A ku na switshuxo swo olova eka ku tikeriwa ka hina ka gezi. Kambe hi tibyerile no tiyimisela ku lavana na ndlela yin'wana na yin'wana no tirhisa xivandlanene xin'wana na xin'wana ku tiyisisa leswaku hi endla gezi ro ringanela ku fikelela swilaveko swa tiko.